

ПІДГОТОВКА СПЕЦІАЛІСТІВ НОВОЇ ГЕНЕРАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ДІАЛОГУ КУЛЬТУР

*Людмила Маєвська,
Житомирський державний університет*

Підготовка фахівців управлінської сфери в сучасному складному, повному протиріч світі потребує нових підходів, якісно іншої структури, обґрунтування філософсько-методологічних основ. Свої вимоги висуває і європейський простір, до якого прагне ввійти Україна. Інтеграція в світову спільноту потребує радикальних змін у всіх галузях освітньої системи. Зокрема, вона змінює як площину функціонування вищої освіти держави, так і систему ціннісних координат. Якісно новий спеціаліст має бути носієм власної етнокультури, національної та загальнолюдської культури, представником інтелектуальної еліти, котра зуміє збагатити і зміцнити генетичний фонд культури спільноти, буде спроможна протистояти вузько орієнтованому підходу до підготовки кадрів для різних галузей науки і виробництва (духовного та матеріального). Навчально-виховний процес у вищих закладах потрібно будувати на ідеї формування нової генерації спеціалістів, котрим притаманний високий рівень культури, моральності, суспільної активності [8].

Сьогодні система освіти повинна продукувати не тільки добре підготовлених спеціалістів, але й особистостей, які вміють відстояти власну позицію, наводять переконливі аргументи для обґрунтування ідеї, вміють переконати інших. Сучасні випускники вузів повинні бути прикладом для інших у реалізації національних інтересів у всіх сферах життя Українського суспільства. Без цього неможливе успішне просування держави у напрямку європейської інтеграції.

Отже, вищі навчальні заклади, як структурні одиниці системи освіти, повинні розглядатися в якості акумуляторів творчої енергії, інтелектуальних

здібностей, культурологічних центрів, де відбувається становлення громадянина держави, носія культури спільноти, професіонала, інтелігента. Розширюються межі свободи викладача і студента, але зростає й міра відповідальності за результати діяльності. Гуманітарні дисципліни забезпечують орієнтацію майбутнього спеціаліста-інтелігента в культурному просторі, формують підґрунтя для етнокультурної визначеності, сприяють розумінню студентами значення та місця в культурі тієї галузі професійної діяльності, до якої вони готуються. У технічних вузах викладачам негуманітарних дисциплін потрібно надавати викладанню своїх предметів людиновимірний характер [7].

Щоб зберегти гармонію між природним і духовним у людині, запобігти антропологічній кризі українського народу, освіта повинна наполегливо і цілеспрямовано збільшувати свій гуманістично-духовний потенціал. Етнокультурна компетентність, духовність, як важливі складові характеристики сутності індивіда, визначають якість кваліфікаційної характеристики спеціаліста, ступінь гуманізму фахівця, його готовність до професійної діяльності в певному етносоціальному середовищі, до діалогу з іншими культурами в європейському та світовому просторах.

У матеріалах Конференції європейських вищих навчальних закладів та освітніх організацій „Формування майбутнього” (м.Саламанка, 29-30 березня 2001р.) знаходимо пояснення принципу *диверсифікації*. Автори зазначають, що європейська вища освіта завжди була різноманітною щодо мов, національних освітніх систем, типів освітніх закладів, навчальних планів. Майбутнє європейського освітнього простору залежить від спроможності так організувати це цінне розмаїття, щоб мати позитивні результати, а не труднощі, мати справу з розмаїтістю як з активом, а не як з причиною для невизнання або винятку.

Принцип „*Освіта як відповідальність перед суспільством*” наголошує, що зона європейської вищої освіти повинна будуватися на традиціях відповідальності освіти перед суспільством, на соціальній доцільності, на освіті для розвитку особистості протягом всього життя [4: 141].

Метою Болонського процесу є збереження культурного багатства і мовної різноманітності всіх спільнот, що населяють Європу. Це прагнення ґрунтується на культурній спадщині різних традицій і стимулюванні інноваційного потенціалу та соціального розвитку шляхом розширення співробітництва між вузами європейських країн [4: 147].

Серед складових компетентності майбутнього спеціаліста, що пропонує європейська спільнота, знаходимо й таку якість як розуміння культур та звичаїв інших країн, здатність продукувати нові ідеї (творити) в області етнокультурної інформації. На міжособистісному рівні спілкування конкурентноздатний фахівець повинен володіти і такими вміннями та навичками:

- здатність сприймати різноманітність, неповторність та міжкультурні відмінності;
- вміння працювати в міжнародному контексті;
- розуміння моральних та етичних цінностей інших спільнот;
- уміння формувати стосунки з представниками інших культур і віросповідань;
- міжетнічна толерантність.

Набір інструментальних здібностей, умінь, навичок включає і комунікативні навички з рідної мови, здатність отримувати та аналізувати інформацію з різних джерел, вирішувати проблеми міжетнічної та міжнаціональної взаємодії [4: 156-157]. Індивіди, вступаючи в контакти з іншими людьми, виокремлюють себе з-поміж інших, протиставляють себе їм, порівнюють з іншими і на основі цього будують

стосунки на індивідуальному рівні. Зрозуміти можливі наслідки такої взаємодії допоможе структура міжетнічних контактів. Через безпосереднє й опосередковане спілкування на індивідуальному рівні відбувається обмін інформацією, що сприяє формуванню уявлень один про одного на етнічному рівні (етнічні стереотипи), відшліфовуються уявлення про власне „Я” (етнічні автостереотипи). Структура міжетнічної (міжнаціональної) взаємодії включає міжетнічні контакти, міжетнічне спілкування, міжетнічні зв'язки, міжетнічні відносини [6: 7].

Міжетнічна взаємодія може призвести до таких типів відносин:

- інтеграція;
- дезінтеграція;
- міжетнічний конфлікт.

Структуру міжетнічного конфлікту можна подати в такому вигляді:

- етнокультурна дистанція;
- міжетнічна ворожість;
- недоброзичливість, антипатія до певного етносу (нації);
- етнічна конфронтація;
- етнічний антагонізм.

Кожна етнospільнота має свої особливі риси, властивості, які формують її неповторність, унікальність, є основою для порівняння індивідів одного етносу з представниками іншого. В процесі порівняння можуть проявлятися такі тенденції:

1) бажання зрозуміти і досконало вивчити іншу етнокультуру, прагнення до постійного дружнього контакту з нею;

2) створення дистанції або протиставлення своєї спільноти іншим. Такий підхід створює непорозуміння між індивідами різних етносів, закладає фундамент майбутнього конфлікту.

Початковою стадією міжетнічного конфлікту є етнічна неприязнь, в основі якої лежить несприйняття людей іншої етнокультури. Зазвичай, таке ставлення до представників інших культур базується на системі етнічних стереотипів, найчастіше негативних, неадекватних. Негативні стереотипи формуються в результаті відсутності достовірної інформації про дану спільноту або типу етнокультурної ідентичності індивіда.

Коротко охарактеризуємо типи етнокультурної ідентичності. *Етнічному нарцисизму* властива надмірна піднесеність етнічних рис своєї етноспільноти, наявна самозакоханість, патріотичні почуття набувають високої експресії [5: 68]. Цей тип ідентичності виникає на чуттєвому рівні генетичного зв'язку особи та етносу.

Етнічній маргінальності властива висока ступінь подвійної ідентичності через постійне перебування особи в іноетнічному середовищі. Етнічна приналежність індивіда не збігається з мовою спілкування та культурною орієнтацією. До етнокультурних маргіналів належать емігранти, іммігранти, етнічні меншини, діаспора.

Криптоетнічність характеризується зміною етнокультурної приналежності. Це своєрідна спроба індивіда розв'язати протиріччя між етнокультурною визначеністю і соціальними реаліями в суспільстві. Криптоетнічність проявляється у випадку проявів дискримінації за етнічним походженням, морально-психологічного тиску, навмисної зміни етнічності особи без її відома (напр., під час Всесоюзного перепису населення у 30-ті роки). Зміна етнокультурної належності індивіда зумовлена конкретними причинами соціального характеру морально-етичного спрямування, ідеологією правлячої еліти.

Свідома відмова від етнічної належності, відсутність потреби в етнокультурній ідентичності; пропаганда безетнічної спільноти, орієнтація на

загальнолюдські цінності, етнічність визнається властивістю провінційності світогляду – це перелік ознак *етнічного нігілізму* (*космополітизму*). На думку М.Бердяєва, космополітизм філософськи і життєво є необґрунтованим, він і надалі залишається абстракцією, утопією [5: 76].

При контакті з представниками інших етноспільнот виразно виступають узагальнені образи-символи етносу – етнічні стереотипи. Значення терміна *стереотип* розкривається в етимології слова: стерео – твердий і типос – відбиток. Вперше термін „соціальний стереотип“ застосував американський соціолог Вільям Ліппманн у праці „Суспільна думка“ (1922р.), аналізуючи вплив знань про певний предмет на його сприйняття та наступну оцінку під час безпосереднього контакту з ним. Науковець визначає стереотип як впорядковані, схематичні, детерміновані культурою картини світу в голові людини, котрі економлять зусилля при сприйнятті складних соціальних об'єктів і захищають її цінності, позиції та права [10: 11]. Стереотип – це така особливість буденної свідомості, котра заснована на прагненні людини звести різноманітність світу до деяких чітко визначених категорій для того, щоб полегшити сприйняття й розуміння предметів та явищ [10: 14].

Соціальні стереотипи – це загальна категорія, а *етнічні стереотипи* – конкретна, більш часткова. Деякі вчені (В.Трусов, А.Філіпов та ін.) визначають етнічні стереотипи як узагальнення про представників різних етнічних груп, що характеризуються підвищеною емоційною стійкістю, проте не завжди адекватно відображають реальні якості, що стереотипізуються. Причиною утворення стереотипів є необхідність використання в буденній свідомості принципу „економії зусиль“ для сприйняття та засвоєння більшої кількості інформації з одночасним прагненням захистити цінності спільноти [9: 18].

Ю.Бромлей при визначенні поняття *етнічний стереотип* застосовує поняття буденної свідомості, оскільки остання володіє етнічною специфікою. Це, насамперед, стосується так званих *знаків-стереотипів*, що фіксують типові для членів етносу знання, вміння, навички, норми поведінки. Ці утворення виконують важливу функцію у відтворенні характерних для кожного етносу властивостей [3: 71].

Вивченню проблеми функціонування етнічних стереотипів у суспільній та індивідуальній свідомості, у формуванні духовної культури спільноти присвячені праці Б.Єрасова, І.Кона, А.Байбуріна та ін. На думку А.Байбуріна, етнічні стереотипи є невід'ємною складовою суспільної свідомості і самосвідомості одиниць етносу. Особливо виразно вони проявляються при контакті з представниками інших етнічних спільнот і виконують при цьому захисну функцію щодо своєрідності духовної культури. *Етнічні стереотипи поведінки* закріплюють в свідомості культурні традиції, звичаї, котрі характерні для певного моноетнічного середовища. Для підростаючих поколінь етнічні стереотипи виступають в якості ефективних засобів інтенсивного засвоєння життєвого досвіду старших поколінь шляхом відтворення в пам'яті останніх досвіду своїх попередників, тобто культурного спадку етносу. Завдяки етнічним стереотипам навколишній світ сприймається у спресованому вигляді, в свідомості представників спільноти закріплюється як позитивний, так і негативний досвід попередніх поколінь [1: 36-46].

Система етнічних стереотипів відображає певні моделі поведінки, звичні для індивіда механізми дій, що базуються на тому, як жили і чинили попередні покоління спільноти. Більшість філософів і етносоціологів при визначенні поняття виходять із того, що в основі формування стереотипів лежить система етнічних уявлень. Останні ж виникають на ґрунті традиційних поглядів, що існують в суспільній

свідомості як продукт соціокультурного середовища. Як найстійкіші, узагальнені і емоційно насичені образи-символи спільноти етнічні стереотипи виникають в ході міжетнічних контактів в якості регуляторів міжетнічного сприйняття і поведінки.

Головними ознаками етнічних стереотипів є:

- образність, схематичність, спрощеність;
- суб'єктивність;
- символічність;
- цілісність;

• яскраво виявлене оцінне і ціннісне забарвлення: ставлення до представника іншої етноспільноти з явною симпатією чи антипатією при безпосередньому контакті з ним.

Етнічні стереотипи, групуючи подібні суспільно-культурні явища, об'єднують їх в одну категорію, скорочують до граничного мінімуму кількість відмінних рис і якостей, які характеризують це явище. Це зв'язано з природною потребою людини класифікувати інформацію, що надходить ззовні, виділяючи найбільш суттєві та виразні ознаки з метою спрощення процесу засвоєння знань і оперування ними.

Етнічні стереотипи ділять навколишній світ на дві протилежні категорії – знайоме і незнайоме. Знайоме сприймається як дещо позитивне, незнайоме ж – як вороже, а тому й негативне. Отже, етнічний стереотип містить в собі як позитивний, так і негативний компонент. За природою етнічний стереотип не може відповідати вимогам, котрі є обов'язковими інстанціями істини, оскільки він узагальнює однотипні явища завдяки скороченню їх характеристик та ігноруванню відмінностей. При цьому відбувається викривлення реальної дійсності, втрачається специфіка кожного окремого явища.

Етнічні стереотипи формуються не на основі особистого досвіду індивіда, а запозичуються в тієї етноспільноти, одиницею якої є людина. В більшості

випадків не обговорюється ступінь їх відповідності істині, оскільки стереотипи є відображенням суспільної оцінки явища, окрема ж людина, прагнучи відповідати установкам групи, будує стратегію своєї поведінки відповідно до вимог спільноти.

Отже, етнічні стереотипи можна розглядати як уявлення, сформовані в етнічній свідомості, що схематично і досить виразно передають образ того або іншого явища і визначають його місце в ієрархії цінностей, властивих даній етноспільноті.

В свідомості людини міцно закріпилась звичка приписувати певній етнічній групі характерні негативні ознаки, якості: байдужість, пасивність, підлість, наївність та ін. Це з часом стає основою для появи різноманітних приказок, усмішок із відтінком сарказму.

Однією із причин поширення етнічних стереотипів є стійке бажання характеризувати великі етнічні групи упередженими ознаками, які міцно прикріплюються до означуваних об'єктів на досить тривалий проміжок часу. Однак, було б невірно думати, що даний етнос володіє лише для нього характерними ознаками. Кожна етноспільнота має в своїх сховищах весь діапазон існуючих якостей характеру. Етнічний стереотип містить в собі лише найбільш яскраві, незвичні якості, які проступають під час знайомства з цією групою. Це породжує спрощені схеми, котрі допомагають індивіду орієнтуватися в соціальному просторі, ідентифікувати себе з етноспільнотою і встановлювати певні взаємовідносини з іншими етноспільнотами. Джерелом стереотипних уявлень про інший етнос може бути мимовільний контакт, інформація із ЗМІ, літератури тощо, зафіксована в свідомості етносу. Механізм стереотипізації ґрунтується на необхідності акумуляції етнокультурної інформації, її зберігання та трансформації наступним поколінням особливо значущих фрагментів в умовах постійного оновлення.

Це дозволяє не тільки здійснювати відбір значущої інформації, але й зберігати її продуктивний об'єм.

Кожному етносу властиві певні чесноти або недоліки, котрі можуть по-різному трактуватися іншими етнospільнотами. Зміст етнічних стереотипів може містити інструкції послідовності дій стосовно представників даного етносу. Етностереотипи прийнято поділяти на автостереотипи і гетеростереотипи. *Автостереотипи* – це набір уявлень, оцінок і суджень етнічної спільноти про саму себе. Зазвичай стосовно власної етнospільноти формуються позитивні характеристики та почуття, часто спостерігається тенденція до гіперболізації (перебільшення) досягнень та історичної долі свого етносу, що призводить до акцентування уваги на подіях і якостях, котрі характеризують етнос з кращої сторони. Події та властивості, які дискредитують спільноту, піддаються забуттю. *Гетеростереотипи* як оціночні судження про представників інших етносів можуть бути як позитивними, так і негативними в залежності від історичного та особистого досвіду взаємодії даних етносів.

З'ясування механізмів виникнення стереотипів поведінки й сприйняття, їх структури та функціонування в умовах посилення глобалізаційних тенденцій, з одного боку, і прагненням до збереження національної ідентичності, з іншого, допоможе розв'язати ряд проблем щодо виховання у майбутніх спеціалістів управлінської сфери етнокультурної толерантності під час діяльності в полікультурному просторі, знайомстві з самотутніми культурними світами на основі особистісного, системного, інтеркультурного підходів [2: 4].

Використана література

1. Байбурин А.К. Этнические аспекты изучения стереотипных форм поведения и традиционных культур // Советская этнография. – 1985. - №2. – С. 36-46

- 2.Борисов В.В. Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді: Автореф. дис. ... доктора пед наук. – Тернопіль, 2006. – 40с.
- 3.Бромлей Б.В. К вопросу о влиянии особенностей культурной среды на психику// Советская этнография. – 1983. - №3.
- 4.Вища освіта України і Болонський процес: Навч. посібник / За ред. В.Г. Кременя. Автор. колектив: М.Ф. Степико, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубінко, І.І. Бабин. – Тернопіль: Навч.книга – Богдан, 2004. – 384с.
- 5.Етнос і соціум. Монографія / Група авторів: Попов Б.В., Піддубний В.А., Шкляр Л.Є., Здіорук С.І., Степико М.Т. та ін. / Відп.ред. Б.В.Попов. – К.: Наукова думка, 1993. - 172с.
- 6.Євтух В.Б., Марушкевич А.А., Дем'яненко Н.М., Чепак В.В. Етнопедагогіка: Навчальний посібник. Частина 1. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2003. – 150с.
- 7.Матеріали науково-практичної конференції "Гуманістична місія освіти" (6-7 червня 2002р, Міністерство освіти і науки України, Академія педагогічних наук України, Вінницький державний технічний університет) // <http://www.vstu.vinnica.ua/ua/inst/ingpp/ukr/konferention.html>.
- 8.Рекомендації науково-практичної конференції "Творчість, духовність, гуманізм в просторі освіти" (20-21 жовтня 1998р.) // <http://www.vstu.vinnica.ua/ua/inst/ingpp/ukr/konferention.html>.
- 9.Трусов В.П., Филиппов А.С. Этнические стереотипы // Этническая психология: этнические процессы и образ жизни людей. – М., 1984.
- 10.Lippmann W. Public Opinion. – Toronto, 1965.